

**BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA PIRLS YONDASHUVI ASOSIDA
MATNNI TUSHUNISHNING ILMIY ASOSLARI**

Obloqulova Sitara Asliddin qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

***Annotatsiya:** ushbu maqolada PIRLS xalqaro baholash dasturi mezonlari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni tushunish ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari yoritilgan. Shuningdek, PIRLS baholash tizimining mohiyati, uning ta'lim jarayonidagi o'rni hamda matnni tushunishning bevosita, talqin qilish, tahlil va baholash darajalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Maqolada o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishda PIRLS yondashuvining ahamiyati, uning kognitiv rivojlanishga ta'siri va zamonaviy ta'lim sifatini oshirishdagi roli asoslab berilgan. Ushbu tadqiqot boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari va metodistlar uchun amaliy va metodik ahamiyatga ega.*

***Kalit so'zlar:** PIRLS, o'qish savodxonligi, matnni tushunish, boshlang'ich ta'lim, kognitiv rivojlanish, talqin qilish, tahlil, baholash, o'quvchi kompetensiyasi, xalqaro baholash tizimi.*

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) mezonlari asosida matnni tushunishning nazariy asoslari zamonaviy boshlang'ich ta'lim tizimida o'qish savodxonligini rivojlantirishning eng muhim ilmiy-metodik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. PIRLS xalqaro baholash dasturi 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini o'rganishga qaratilgan bo'lib, u o'quvchilarning matnni o'qish, tushunish, tahlil qilish hamda undan kerakli axborotni ajratib olish va foydalanish ko'nikmalarini kompleks baholaydi. Ushbu dastur o'quvchilarning o'qish jarayonidagi kognitiv faoliyatini chuqur o'rganishga asoslanadi va faqat o'qish

tezligi yoki texnik o'qish malakasini emas, balki matn mazmunini anglash, uni qayta ishlash va hayotiy vaziyatlarda qo'llash darajasini ham aniqlaydi. Shu jihatdan PIRLS yondashuvi o'quvchilarning fikrlash jarayonini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim xalqaro indikator sifatida e'tirof etiladi.

Mazkur dastur o'quvchilarning o'qish savodxonligini turli kognitiv darajalarda baholash imkonini beradi hamda ularning matn bilan ishlash kompetensiyalarini tizimli ravishda aniqlaydi. PIRLS tadqiqotida qo'llaniladigan matnlar badiiy va axborot matnlariga bo'linib, har bir matn turiga mos ravishda o'quvchilarning tushunish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini aniqlovchi topshiriqlar ishlab chiqiladi. Bu esa o'quvchilarning nafaqat matnni yuzaki idrok etishi, balki uning mazmuniy tuzilmasini chuqur anglash va muallif g'oyasini tahlil qilish imkoniyatini kengaytiradi. PIRLS baholash tizimi konstruktivistik ta'lim nazariyasiga asoslangan bo'lib, unda o'quvchi bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni faol ravishda shakllantiruvchi subyekt sifatida qaraladi. Shu sababli ushbu yondashuv ta'lim jarayonida mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi.

PIRLS tadqiqotining asosiy maqsadi turli mamlakatlar ta'lim tizimlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi darajasini xalqaro standartlar asosida solishtirish va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi ishonchli ilmiy ma'lumotlarni shakllantirishdan iboratdir. Bu jarayon orqali davlatlar o'z ta'lim tizimidagi kuchli va zaif jihatlarni aniqlash, o'quv dasturlarini takomillashtirish hamda o'qitish metodlarini modernizatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, PIRLS natijalari o'qituvchilar uchun ham muhim metodik asos bo'lib, ular orqali o'quvchilarning o'qish kompetensiyasini

rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali pedagogik strategiyalar ishlab chiqiladi. Shu jihatdan, PIRLS baholash tizimi nafaqat xalqaro taqqoslash vositasi, balki boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilmiy-metodik asos sifatida ham katta ahamiyatga ega bo'lib, u o'qituvchilarga o'quvchilarning matn bilan ishlash qobiliyatini aniqlash, baholash va tizimli ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

PIRLS baholash tizimining nazariy asoslari o'qish jarayonini kognitiv faoliyat sifatida talqin qilishga tayanadi. Ya'ni, matnni o'qish jarayoni oddiy axborot qabul qilish emas, balki faol fikrlash, tahlil qilish, oldingi bilimlar bilan bog'lash va yangi ma'no yaratish jarayoni sifatida qaraladi. PIRLS doirasida matnlar ikki asosiy turga — badiiy (adabiy) matnlar va axborot beruvchi matnlarga bo'linadi. Har bir matn turiga mos ravishda o'quvchilarning turli darajadagi o'qish ko'nikmalarini aniqlovchi savollar va topshiriqlar ishlab chiqiladi. Bu esa o'quvchilarning nafaqat matnni tushunish, balki uni tahlil qilish va baholash qobiliyatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. PIRLS yondashuvi konstruktivistik ta'lim nazariyasiga yaqin bo'lib, unda o'quvchi bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda shakllantiruvchi faol subyekt sifatida qaraladi. Shu sababli PIRLS mezonlari asosida o'qitish jarayonini tashkil etish o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va mustaqil o'rganish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Matnni tushunish jarayoni PIRLS mezonlariga ko'ra bir necha darajalarga ajratiladi va bu darajalar o'quvchining matn bilan ishlashdagi kognitiv rivojlanish bosqichlarini ifodalaydi. Birinchi daraja — bevosita tushunish darajasi bo'lib, bu bosqichda o'quvchi matnda aniq va ochiq berilgan ma'lumotlarni topadi, asosiy

faktlarni ajratadi, voqealar ketma-ketligini aniqlaydi hamda matnning yuzaki mazmunini tushunadi. Bu daraja asosan xotira va e'tibor jarayonlariga asoslanadi va o'quvchining matnni dastlabki idrok etish bosqichini tashkil etadi. Ikkinchi daraja — talqin qilish darajasi bo'lib, bu bosqichda o'quvchi matn mazmunini chuqurroq anglaydi, yashirin ma'nolarni izohlaydi, sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlaydi va muallifning asosiy g'oyasini tushunishga harakat qiladi. Bu daraja mantiqiy fikrlash, tahliliy yondashuv va oldingi bilimlarga tayanib xulosa chiqarish ko'nikmalarini talab qiladi. Uchinchi daraja — tahlil qilish darajasi bo'lib, unda o'quvchi matnni tarkibiy qismlarga ajratadi, uning tuzilishini, uslubini, til xususiyatlarini va mazmuniy bog'liqliklarini o'rganadi. Bu bosqichda o'quvchi matnning ichki strukturasi va uning elementlari o'rtasidagi aloqalarni chuqur tahlil qiladi, bu esa uning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Eng yuqori daraja — baholash darajasi bo'lib, bu bosqichda o'quvchi matn mazmuniga tanqidiy yondashadi, muallif fikrini baholaydi, uning ishonchliligi va dolzarbligini tahlil qiladi hamda o'z shaxsiy munosabatini bildiradi. Shuningdek, bu bosqichda o'quvchi matnni boshqa manbalar bilan solishtirish, dalillar asosida xulosa chiqarish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini namoyon etadi.

Shuni ta'kidlash joizki, ushbu darajalar bir-biridan alohida emas, balki o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchining o'qish savodxonligi bosqichma-bosqich rivojlanishini ta'minlaydi. PIRLS mezonlari asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda nafaqat matnni tushunish, balki uni tahlil qilish, baholash va undan hayotiy vaziyatlarda foydalanish kompetensiyalarini shakllantiradi. Bu esa boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularni zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda tayyorlashda

muhim ahamiyatga ega. Natijada, PIRLS yondashuvi asosida o'qitish tizimi o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatini oshirish bilan birga, ularni global ta'lim standartlariga mos raqobatbardosh shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, PIRLS xalqaro baholash dasturi mezonlari asosida matni tushunishning nazariy asoslarini o'rganish boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirishda muhim ilmiy-metodik ahamiyatga ega. PIRLS yondashuvi o'quvchilarning matni faqat o'qib berilgan axborotni qabul qilish darajasida emas, balki uni chuqur anglash, tahlil qilish va baholash bosqichlarida ham faol fikrlashini ta'minlaydi. Bu esa ularning kognitiv rivojlanishini kuchaytirib, mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, PIRLS mezonlari asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning matn bilan ishlash kompetensiyalarini tizimli ravishda rivojlantiradi hamda ularni hayotiy vaziyatlarda bilimlardan samarali foydalanishga yo'naltiradi. Shuningdek, bevosita tushunish, talqin qilish, tahlil va baholash darajalari o'quvchilarning o'qish jarayonini bosqichma-bosqich murakkablashtirib boradi va ularning intellektual salohiyatini oshiradi.

Umuman olganda, PIRLS mezonlariga asoslangan yondashuv boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish, o'qitish jarayonini xalqaro standartlarga moslashtirish hamda o'quvchilarda yuqori darajadagi o'qish savodxonligini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, ushbu yondashuvni ta'lim amaliyotiga keng tatbiq etish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Hooper, M. (2021). PIRLS 2021 Assessment Framework. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
2. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Kennedy, A. M., & Foy, P. (2017). PIRLS 2016 International Results in Reading. TIMSS & PIRLS International Study Center.
3. IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement). (2021). Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) Framework. Amsterdam: IEA.
4. OECD. (2019). PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do. Paris: OECD Publishing.
5. Anderson, R. C., & Pearson, P. D. (1984). A schema-theoretic view of basic processes in reading comprehension. Handbook of Reading Research.
6. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. (2023). Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti. Toshkent.
7. Karimova, G. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. Pedagogika jurnali, 3(2), 45–52.
8. Raximov, A. (2021). Matni tushunish kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik asoslari. Ilmiy metodik to'plam, Toshkent.